

DVA ÚSPEŠNÉ PRÍSPEVKY K METODOLÓGII SKÚMANIA SPOLOČNOSTI

S. D. ALLACHVERDIAN: Kritičeskij očerk sociologičeskogo nominalizma. Jerevan 1978, 97 s.

M. S. DANIJELAN: Gnoseologičeskij analiz obščesociologičeskoi teorii. Jerevan 1979, 274 s.

V dvoch jerevanských vydavateľstvách, vo Vydavateľstve AV ASSR a Jerevanskej štátnej univerzity, vyšli v poslednom čase dve významné filozoficko-sociologické publikácie, ktoré sa zameriavajú na všeobecno-sociologické a metodologické otázky skúmania spoločnosti v konfrontácii s hlavnými prúdmi buržoáznej sociológie a teórie spoločnosti. Je v nich mnoho podnetných a prínosných odhalení filozoficko-metodologického charakteru, ktoré môže využiť a na ktoré môže nadviazať aj naša filozofia, sociológia či spoločenská veda.

Prvou z publikácií je práca arménskej vedkyne Siamary Derenikovny Allachverdian *Kritický náčrt sociologického nominalizmu*. Aby sme pochopili, o čo v práci ide, treba upozorniť na to, že v buržoáznej sociológii je zaužívané zaraďovať pod stredoveký termín „nominalizmus“ tie smery či predstavitel'ov sociológie, ktorí absolutizujú jednotlivé, individuálne, „singulárno-atomistické“ (P. Sorokin) a pracujú predovšetkým metódami úzkeho empirizmu. Rovnakým spôsobom treba upozorniť aj na komplementárnu tendenciu buržoáznej sociológie, sociologický „realizmus“, ktorý preceňuje všeobecné, celok, kolektív nad osobné alebo ináč štruktúru, „systémové“ (P. Sorokin) a zdôvodňuje svoje názory z pohľadu všeobecnej teórie. Nehľadiac na rôzne nuansy, nevedia tieto prístupy preklenúť priepasť, ktorú vytvára v riešení vzťahu všeobecného a jednotlivého pred bur-

žoáznou sociológiou základné filozofické východisko, odmietanie historického prístupu a materialistického vysvetľovania spoločnosti. S. D. Allachverdian upozorňuje na to, že rozdelenie na nominalizmus a realizmus, v rámci ktorého sa k realizmu zaraďuje napríklad aj historický materializmus, rozšírené v buržoáznej sociologickej literatúre, nemôže slúžiť ako kritérium vedeckej klasifikácie sociologických smerov. Nemôže rozlíšiť predovšetkým materialistické a idealistické chápanie spoločnosti, čo tvorí hlavnú hranicu medzi jej pravdivým, vedeckým a nevedeckým vysvetlením a poskytuje filozofický základ pre sociálne poznanie.

Hlavným problémom „sociologického nominalizmu“, už od jeho zrodu v antickej filozofii, kde pôsobil najskôr len na pôde etiky a politiky, neskôr aj v rozvíjajúcej sa teórii poznania či v jeho metodologickom rozpracovaní novovekou filozofiou, bola otázka univerzálií alebo všeobecných pojmov. Autorka stavia do centra tohto, v buržoáznej sociológii akoby hlavne metodologického problému, gnoseologický a súčasne aj ontologický aspekt a riešenie tej ktorej teórie spoločnosti. „V skutočnosti metodológia vždy vychádza z určitého obsažného postoja vzhľadom k povahe a podstate skúmanej reality.“ (s. 13) Vzhľadom na zložitost' filozoficko-teoretických riešení, ako aj na ich historické a spoločenské súvislosti, upozorňuje autorka, že je neprípustná strohá

dichotómia „nominalizmus verzus realizmus“ a že neexistuje jednostranne „čistý“ ktorýkoľvek z oboch antipódov. V konkrétnej podobe sa sociologický nominalizmus snaží vysvetliť spoločnosť základnou bunkou, „atómom“, ktorým je individuom a spoločnosť chápe ako sumu alebo nejako (napr. na základe teórie spoločenskej zmluvy) zostavený súbor týchto individuí. V tejto snahe sa však vždy zapletá do márných pokusov podať takto problematiku bez využitia všeobecných pojmov, všeobecnín. Rámec celého problému, aj jeho historický vývoj tvorí vzťah všeobecného a jednotlivého. Dialekticky ho prvýkrát vyriešil už idealista Hegel, no reálny, materiálny vzťah človeka a spoločnosti, pravdivé odhalenie objektívnej zákonitosti vývoja zložitých sociálnych systémov, spoločensko-ekonomických formácií podal na základe dialektického materializmu až Karol Marx. Záver tejto časti venuje autorka vysvetleniu metodologického prínosu Marxovho chápania úlohy a charakteru abstraktných, všeobecných pojmov, bez ktorých nie je možné pravdivé poznanie, ani vedecká sociológia.

S. D. Allahverdian načrtáva otázku sociologického nominalizmu v historickom kontexte od antiky až po marxizmus, ktorý ho prekonáva v riešení otázky objektívnych daností, sociálnych javov a ich uchopenia odrazu vo všeobecných abstrakciách, v pojmoch a rozvíja tento problém v kritickej analýze pestrej palety „nominalistických“ tendencií buržoáznej sociológie 20. storočia. Patria k nim predovšetkým neopozitivistické sociologické prístupy: koncepcie utilitárneho sociálneho inžinierstva v USA a aplikované odnože sociológie poznania ako sociológie vedy, umenia, verejnej mienky a pod. v Európe, jednotliví predstavitelia typu J. Watkin-

sa, K. Poppera, G. G. Hempela, G. Lefa atď., ktorí napriek vzájomným výhradám a pokusom o prekonanie základných metodologických ťažkostí nevedia nájsť uspokojivé východisko z celého smeru. V protiklade k tomu sa s celou silou potvrdzuje platnosť marxistického metodologického postupu, ktorý spočíva v materialistickom, spoločensko-činnom ontologickom východisku. Autorka uzatvára, že „objektívny obsah abstraktných pojmov spoločenskej vedy je podmienený a preveruje sa stáročnou sociálno-historickou praxou“. (s. 67)

S. D. Allahverdian ukazuje aj na súbežnú „realistickú“ tendenciu a jej ambiciózne snahy o „vedeckú“ osnovu, ktorú objavila na rozdiel od predošlých koncepcií „sociálnej duše“ a pod. v štrukturálno-funkcionálnom prístupe. Nový „sociologický realizmus“ polovice 20. stor. sa snaží vymaniť z uzavretosti v teórii a stať sa nástrojom praktickej aplikácie za účelom obhajoby a lepšieho regulovania monopolistického kapitalizmu. V každom prípade však metodologický kapitál, vytvorený používaním systémového a štrukturálno-funkcionálneho prístupu, ostáva bez zapojenia do správnych filozoficko-ontologických východísk mŕtvym a tvorí len obal bez skutočného sociálneho obsahu. Autorka nám predstavuje najvýznamnejšie „antinominalistické“ teórie súčasnej buržoáznej sociológie, ktoré však nevedia prekonať mnoho rozporov, napr. dichotómiu celku a časti, pričom práve vo všeobecnejšej rovine ostávajú často v zajatí toho nominalizmu, ktorý užšie popierajú (napr. tzv. systémový pozitívizmus).

Na záver pohľadu do počtom strán nevelkej, ale ponorom, rozhladom a závermi podnetnej knihy S. D. Allahverdian sa žiada konštatovať, že je nesporné dobrou pomôckou pri štúdiu nielen jedného zo špecifických problé-

mov, ale aj celej logiky metodologických prístupov súčasnej buržoáznej sociológie.

Druhou zaujímavou prácou, vydanou vydavateľstvom Jerevanskej štátnej univerzity, je kniha Maľfredy Surenovy Danijeľan *Gnozeologická analýza všeobecno-sociologickej teórie*. Na rozdiel od prvej je koncipovaná širšie, nielen metodologicky, ale aj všeobecno-filozoficky, presvedčivo argumentuje v prospech poznávacích predností marxistickej všeobecno-sociologickej teórie pred buržoáznou sociológiou. Autorka pružne rozvíja marxistickú filozofickú teóriu spoločnosti v návaznosti na páľčivé problémy a v súvislosti s prísnu vedeckou kritikou nemarxistických, buržoázných teoretických a ideologických postojov v sociológii. Podáva tak pomerne rozsiahly, ale logicky skĺbený teoretický obraz základnej myšlienky práce, že „dialektická metóda, založená Marxom, je jednotná a jediná metóda (spôsob) vybudovania všeobecno-sociologickej teórie“. (s. 21)

Práca je rozdelená od dvoch častí, z ktorých v prvej sa rozpracováva filozofický základ, marxistické východisko výstavby všeobecno-sociologickej teórie, materialistické chápanie dejín. M. S. Danijeľan považuje toto chápanie nielen za prevrat v ontologickom vysvetlení podstaty spoločenského života, ale dialekticky zároveň zviazané aj s gnozeologickou stránkou základnej filozofickej otázky, t. j. s gnozeologickou určenosťou vedomia bytím, resp. v konkrétnej, reálnej podobe určenosti vedomia, ktoré je vždy spoločenské (spoločensky determinované) materiálnym spoločenským bytím (cez ktoré sa transformuje aj bytie ako príroda). Zásadne po novom sa tak rieši charakter spoločenskej a triednej podmienenosti všeobecno-sociologickej teórie, ktorý odhalili klasici marxizmu, no zároveň

aj význam sociologickej a filozofickej teórie spoločnosti pre budovanie filozofického materializmu smerom „dolu“, k prírode. „Len dovrchu dobudovaný materializmus sa ukázal celistvým a dôsledným materializmom aj zospodu.“ (s. 43)

Dôležitou súčasťou marxistického materialistického chápania dejín je pochopenie úlohy ekonomických vzťahov v živote spoločnosti, čo sa vulgarizátormi z radov revizionistov alebo buržoázných „kritikov“ marxizmu často prekrúca. Vzniká živé obvinenie marxizmu z „ekonomického determinizmu“, ktorý je mu vnútorne cudzí, nedialektický. Pochopíť skutočné Marxovo dialektické a materialisticky zdôvodnené vysvetlenie úlohy ekonomických vzťahov v zložitej štruktúre spoločenských javov bráni buržoáznym sociológom, či už „objektivistického“ neokantovstva, frankfurtskej školy alebo iných otvorene nepriateľských zameraní tak teoretická neschopnosť, ako aj buržoázny, triedny nezáujem.

Metodologická neudržateľnosť a stále sa prehľbujúca teoretická kríza buržoáznej sociológie sa prejavuje aj v dichotómii scientistickej a hodnotovej orientácie. Pretože táto stránka krízového vyústenia buržoáznej sociológie je dobre známa, dokonca si ju uvedomujú a snažia sa ju prekonať aj sami buržoázni sociológovia, treba len podotknúť, že autorka hľadá jej príčinu predovšetkým vo formálnologickom odtrhnutí pozitívneho vedeckého skúmania od ideologického významu a naplnenia, poznania od hodnotenia, vedy od života. Spätne sa to prejavuje na pôde buržoáznej sociológie mechanickým spájaním a doplňovaním scientistického prúdu (pozitivismus) s „hodnotovým“ (antropológia), čoho základňou je spoločný teoretický, ale najmä triedny odpor voči marxizmu-leninizmu, ktorý organicky obsahuje

jednotu teórie a ideológie, poznania a hodnotenia.

V riešení vzťahu filozofie a sociológie ukazuje autorka na neplodnosť ich odtrhnutia pozitívizmom, ktorý absolutizuje „vedeckosť“ empirickej, špeciálnej sociológie, ako aj antropologickými smermi (existencializmus), ktoré vyzdvihujú nadintelektuálne, iracionálne východiská nad vedeckú, „mechanickú“ empiriu. Podáva (na základe predošlých východísk) zaradenie všeobecno-sociologickej, historickomaterialistickej teórie do celku filozofie marxizmu-leninizmu a právom vyzdvihuje, spoločne s ukázaním významu empirických, špeciálne sociologických výskumov, jej význam a nezastupiteľnosť pri vedeckom vysvetlení spoločnosti.

V druhej časti práce sa pod názvom *Metóda všeobecno-sociologickej teórie* kladú do centra pozornosti metodologické otázky výstavby marxisticko-leninskej filozofickej teórie spoločnosti. Táto je neustále objektom útokov buržoázných sociológov, ale aj hlavným nástrojom ich kritiky, ako aj kritiky deformácií, ktorých sa buržoázna sociológia dopúšťa, pokiaľ sa snaží reagovať na neustále rastúcu silu marxistickej všeobecno-sociologickej teórie. Po krízovom rozpade buržoáznej sociológie, takpovediac na líniu Comta a líniu Kierkegaarda, tu už pred sto rokmi vzniklo totiž niečo, čo túto krízu prehlbilo a celých sto rokov ešte prehľbuje. Je to „spoločný ideologický aj gnozeologický protivník — materialistické chápanie dejín, odhalené Karolom Marxom“. (s. 134) To sa prejavilo v hľadaní nových prístupov, ktoré by boli schopné dať buržoáznej sociológii jednotné stanovisko, možnosť plniť sociálnu objednávku, ktorá je čoraz otvorenejšia aj rozsiahlejšia, ako aj čelí stále mohutnejúcej sile marxistického učenia. Jedným z najprenikavejších pokusov

bolo vytvorenie koncepcie štruktúrno-funkcionálnej analýzy, ktorá sa snažila spojiť teóriu s empiriou, hodnotový prístup s „vedeckým“, metafyziku s dialektikou, to všetko pod značným vplyvom myšlienok Karola Marxa. Vznikli tu dokonca názory [A. Gouldner], že rovnako marxistická sociológia v ZSSR a v iných socialistických krajinách sa tiež „učí“ od štruktúrneho funkcionalizmu. Keď odhľadneme od pokusov revizionistov (tiež aj v Československu), či rovnako od niektorých mylných názorov marxistov, ktoré autorka uvádza, ukazovanie na zvýšený rast konkrétne-sociologických výskumov v socialistických krajinách ešte vôbec nesvedčí o „pôsobení“ tejto známej školy. „Pri tom neberú [t. j. Gouldner a iní] do úvahy tú vážnu okolnosť, že sociálne výskumy, zvlášť nevyhnutné v podmienkach súčasnej vedecko-technickej revolúcie, sa môžu robiť na základe rôznych všeobecno-sociologických koncepcií.“ (s. 158) Nesprávne filozofické, všeobecne teoretické, hlavne gnozeologické a svetonázorové východiská, ktoré sú však dôsledkom aj ideologickej a prakticky triednej funkcie, bránia tejto škole sociológie správne preniknúť k pochopeniu podstaty tých javov, ktoré tak krvopotne analyzujú. Autorka ukazuje v tejto súvislosti na neschopnosť tejto teórie vidieť správne, dialekticky súvislosť empirického a teoretického, ktorú sama kladie ako súvislosť dvoch častí, „komponentov“ a nie „úrovní“ poznania.

Záver druhej časti svojej práce venuje M. S. Danijefan dialektickej metóde definície [opredelenja] pojmov ako významnej súčasť budovania, ale aj rozlíšenia a zaradenia každej všeobecnosociologickej teórie. Charakterizuje východiskové pojmy ako „teoretické predpoklady“, čiže nielen metodologické nástroje, ale aj špecifické formy, „skratky“ teoretického pozna-

nia, ktoré podávajú konkrétny, vedecky viac alebo menej pravdivý obraz skutočnosti, vyjadrujú teda v marxistickom chápaní „jednotu rozmanitostí“.

Hoci máme možnosť posudzovať dve práce arménskych vedkýň a konštatovať značné rozdiely v charaktere ich spracovania (hutne, úzko zameranom a široko koncipovanom, zložito štruk-

túrovanom), v oboch prípadoch sa nielen rozvíja a zhrňa sila marxistickoleninskej teórie spoločnosti, ale tiež nastoľuje mnoho nových, podnetných a objavných súvislostí. Už z toho dôvodu si myslíme, že môžu byť prínosom pre prácu a výskum tak filozofov, ako aj sociológov na našom spoločenskovednom fronte.

Vladimír Andrišek

OTÁZKY SVETONÁZORU A SPOLOČENSKEJ PRAXE STÁLE AKTUÁLNE

E. DUDA: Svetonázor, veda, spoločenská prax. Bratislava 1980. 176 s.

„Úsilie strany, celej ideologickej oblasti smeruje k tomu, aby sa nášmu človeku vedecký svetonázor stal vlastný, aby mu pomáhal rozumieť tendenciám spoločenského vývoja, udalostiam doby a na základe hlbokého vnútorného presvedčenia účinne sa zúčastňoval na historickom diele výstavby socializmu.“ (1, s. 8) To sú myšlienky, ktoré akcentoval XV. zjazd KSČ, myšlienky, ktoré slúžia ako vstup do problematiky obsahovo hutnej práce Emila Duda *Svetonázor, veda, spoločenská prax*, vydanéj nakladateľstvom Orbis r. 1980.

Autor v práci (a svedčí o tom i sám názov) nielen teoreticky zdôraznil stále aktuálnu potrebu neustáleho rozpracúvania svetonázorových otázok, potrebu, ktorá je podľa neho determinovaná „zostrením ideologického boja medzi svetom socializmu a kapitalizmu“ (1, s. 10), ale spracoval a filozoficky zdôvodnil širokú škálu aktuálnych otázok svetonázoru vo vedách i v spoločenskej praxi, otázok humanizmu, morálky a v neposlednom rade i významu vedeckého svetonázoru pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti.

V úvodnej časti práce E. Duda pregnantne vymedzuje rozdiel medzi vedeckým obrazom sveta a vedeckým

svetonázorom, konštatujúc, že „vedecký obraz sveta je v podstate syntetická, systemizovaná a ucelená predstava o svete v určitej etape vedeckého poznania. Je to teoretický model štruktúry vlastností a zákonitostí sveta, veľmi zložitý a dynamický útvar, ktorý sa konštruuje na báze čiastkových obrazov sveta jednotlivých vied. Jadrom vedeckého obrazu sveta je parciálny obraz sveta tej vedeckej disciplíny, ktorá má v rozvoji vied vedúce postavenie. Pretože vedecký obraz sveta odráža nielen čiastkové, ale i všeobecné zákonitosti bytia a poznania, buduje sa za účasti filozofie a tá sa stáva metodologickým základom jeho formovania.“ (1, s. 15)

Konfrontujúc vedecký obraz sveta v zmysle panoramatického videnia sveta s vedeckým svetonázorom, autor podotýka, že „človek si nevypracúva len panoramatické videnie sveta, ale určuje si predovšetkým vzťah k nemu, utvára si názor o ňom [podč. A. K.]“; ak vedecký obraz predovšetkým systemizuje poznatky o svete, potom svetonázor vyjadruje miesto človeka vo svete a jeho postoj k svetu.“ (1, s. 15)

Vzhľadom na to, že vedecký svetonázor sa nevyčerpáva iba poznatkovou sférou, ale na jeho štruktúre par-